

REGUM DALMATIAE ET CROATIAE GESTA
MARKA MARULIĆA U DJELU *DE REBUS DALMATICIS*
DINKA ZAVOROVIĆA

Iva Kurelac

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M. : 930.2=124
930-05 Zavorović, D.

Iva Kurelac
Odsjek za povijesne znanosti HAZU
Z a g r e b
ikurelac@hazu.hr

Na primjeru neobjavljenog djela *De rebus Dalmaticis libri octo* (1602.) šibenskog humanista i povjesničara Dinka Zavorovića, u kojem je, među ostalim, opsežno citiran rukopis *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* Marka Marulića, analizirane su najvažnije razlike na razini grafije osobnih imena, toponima, etnonima te sadržaja i strukture tih dvaju tekstova. Pri tom je posebna pozornost posvećena Zavorovićevim autorskim intervencijama u tekst citiranog izvora, koji po svojoj frekventnosti upućuju na postojanje specifične kasnohumanističke historiografske metodologije rada na narativnim izvorima. S filološkog aspekta rad nastoji preciznije definirati mjesto Zavorovićeve parafraze Marulićeva prijevoda *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* u sklopu rukopisne tradicije tog teksta, a u historiografskom smislu pokušava odrediti utjecaj Zavorovićevih autorskih zahvata u tekst djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* na interpretaciju pojedinih ključnih tema iz svjetovne povijesti Dalmacije – pada Salone te tzv. gotske teorije o etnogenezi Slavena.

Ključne riječi: rukopisna tradicija, humanistička historiografija, kasnohumanistička historiografska metodologija, narativni izvori, Dinko Zavorović, Marko Marulić, Dalmacija.

1. Uvod

Unatoč općepoznatoj i neospornoj važnosti Marulićeve latinske redakcije teksta *Ljetopisa Popa Dukljanina* za hrvatsku humanističku historiografiju, u

sklopu rukopisne tradicije djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* nedovoljna je pozornost posvećena opširnoj parafrazi tog teksta u neobjavljenom djelu *De rebus Dalmaticis libri octo* (1602.) šibenskog humanista i povjesničara Dinka Zavorovića. Zbog činjenice da Zavorovićeva prva sustavno napisana povijest Dalmacije i sama sve do nedavno nije bila predmetom detaljnijeg znanstvenog istraživanja, ovo je prilika da se na primjeru djela *De rebus Dalmaticis* provede filološka i historiografska analiza citata iz Marulićeva djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. Svrha istraživanja je, prije svega, na temelju važnijih leksičkih i sadržajnih razlika između tih dvaju tekstova, pokušati odrediti mjesto Zavorovićeve parafraze Marulićeva djela u sklopu njegove rukopisne tradicije. Na temelju tako dobivenih saznanja, posebna će pozornost potom biti posvećena specifičnoj kasnohumanističkoj metodologiji rada šibenskog povjesničara na Marulićevu tekstu, koja u konačnici otkriva njegov napredniji i kritičniji pristup nekim ključnim temama iz svjetovne povijesti u odnosu na tradicionalnu humanističku historiografiju.

1. Mjesto Zavorovićeva djela *De rebus Dalmaticis* u sklopu tradicije Marulićeva *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*

Kada je Marko Marulić 1510. dovršio rad na latinskom prijevodu hrvatske redakcije *Ljetopisa Popa Dukljanina*, uputio je pismo prijatelju Dmini Papaliću, na čiji je zahtjev taj posao i započeo. Marulić tom prilikom piše da je prijevod rukopisa, koji je Papalić početkom 16. st. pronašao u Krajini, »res certe digna relatu« te da bi iz njega i oni koji ne znaju hrvatski, nego latinski, mogli upoznati povijest kraljeva Hrvatske i Dalmacije. Kao što se kasnije pokazalo, te su se Marulićeve riječi i ostvarile. Djelo *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* od svojeg je nastanka, pa sve do kritike¹ koju mu je u 17. st. uputio otac hrvatske historiografije, ujedno i priređivač prvog izdanja tog Marulićeva djela² – Trogirani Ivan Lučić – smatrano jednim od temeljnih narativnih izvora hrvatske humanističke historiografije.

¹ M. Kurelac se poziva na pismo koje je Ivan Lučić 3. studenog 1651. uputio svojem prijatelju Valeriju Ponteu, u kojem stoji: »Usporedio sam povijest kraljeva dalmatinskih odštampanu na talijanskom jeziku u djelu *Regno degli Slavi* s rukopisom hrvatskim i prijevodom latinskim učinjenim od Marka Marulića, no bez zamjere Vašeg gospodstva neću se time poslužiti ni u čemu.« Miroslav K u r e l a c, »Život i djelo Ivana Lučića«, u: Ivan L u č i ć, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, prir. i prev. Bruna Kuntić-Makvić, Latina et Graeca, Zagreb, 1986, 33.

² Prvo izdanje *Ljetopisa Popa Dukljanina* Ivan Lučić je priredio pod naslovom *Presbyteri Diocleatis, Regnum Slavorum*, a izdanje Marulićeva latinskog prijevoda istog djela objavio je pod naslovom *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patricio Latinitate donata*; usp. *Ioannis Lucii De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami: Apud Ioannem Blaeu, 1666., str. 287-302, 303-309; M. K u r e l a c, n. dj. (1), 29., bilj. 46; Neven J o v a n o v i ć, »Rukopisi *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*«, CM 18 (2009), 11.

Zahvaljujući važnosti Marulićeva prijevoda *Ljetopisa Popa Dukljanina* za humanističku, ali i kasniju hrvatsku historiografiju, to je djelo doživjelo brojna izdanja i prijepise, pa danas postoji čak trinaest relevantnih pisanih svjedočanstava njegove tekstualne predaje. Od toga je čak osam rukopisa, a tri su tiskana izdanja. Toj grupi tekstova valja pridodati i opsežnu parafrazu spomenutog Marulićeva teksta koju nalazimo u drugoj knjizi djela *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae ...* Jurja Rattkaya iz 1652., pri čemu Rattkay Marulićev tekst atribuirao dubrovačkom povjesničaru Ludoviku Crijeviću Tuberonu.³ Premda se na ovome mjestu nećemo podrobnije baviti pitanjem koje se ovdje sasvim očito nameće, a odnosi se na moguću dubrovačku provenijenciju Rattkayu dostupnog prijepisa, saznanje da je među uglednim hrvatskim historiografima tekst *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* bio često citiran gotovo stoljeće i pol nakon nastanka moglo bi poslužiti kao uvod u razmatranje i analizu djela *De rebus Dalmaticis* Dinka Zavorovića, dovršenog 1602. Činjenica da je Marulićev prijevod *Ljetopisa* jedan od važnijih izvora kojima se Zavorović služio pri pisanju djela *De rebus Dalmaticis*, nije nepoznanica za hrvatsku historiografiju, budući da je među prepisivačima tog Zavorovićeve rukopisa bio i znameniti Ivan Lučić.⁴

U novije doba Miroslav Kurelac ukazao je na to da se Zavorović pri pisanju djela *De rebus Dalmaticis* bez kritičkog osvrta »uglavnom oslonio na tekst *Ljetopisa Popa Dukljanina*«. ⁵ Unatoč saznanju da je Dinko Zavorović gotovo šest desetljeća prije prvoga izdanja djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* imao pristup nekome od njegovih rukopisnih primjeraka, još uvijek ne postoji sustavna filološka niti historiografska analiza koja bi mogla razjasniti kako je spomenuti Marulićev tekst upotrijebljen u djelu *De rebus Dalmaticis*.

Prvi spomen Marka Marulića i njegova prijevoda *Ljetopisa* nalazi se već u uvodu djela *De rebus Dalmaticis*, gdje se može pročitati posveta koju je Zavorović uputio svojem šurjaku, prijatelju i meceni Faustu Vrančiću. Ondje Zavorović objašnjava zašto je odlučio pisati o povijesti Dalmacije te ističe da mu je »posao najviše rasvijetlio komentar o kraljevima Dalmacije« u latinskom prijevodu Marka Marulića:

Magnam uero lucem opemque meo huic attulit labori commentariolus, qui de Dalmatiae regibus inscribitur, e Slouina a Marco Marulo in Latinam linguam conuersus. (M, f. Ir)⁶

³ N. J o v a n o v i ć, n. dj. (2), 9-10.

⁴ Riječ je o rukopisu *De rebus Dalmaticis libri quinque* koji se danas čuva u Znanstvenoj knjižnici Zadar pod signaturom ms. 616, saec. XVII (dalje: Zd). Rukopis su prepisivali Šimun Ljubavac (Zd, ff. 1r-45r) i Ivan Lučić (Zd, ff. 45r-125r). Usp. Iva K u r e l a c, *Dinko Zavorović: šibenski humanist i povjesničar*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2008, 90-91.

⁵ Usp. M. K u r e l a c, n. dj. (1), 32-33.

⁶ Transkripcija citata iz Zavorovićeve djela *De rebus Dalmaticis* načinjena je prema njegovu najboljem latinskom prijepisu, koji se pod signaturom Cl. X. Cod. XL-3652 čuva

Usporedbom teksta Marulićeva i Zavorovićeva djela⁷ ustanovljeno je da prve dvije knjige *De rebus Dalmaticis* ne nude nikakav dokaz o pozivanju na Marulićev prijevod *Ljetopisa*. To je, s obzirom na kronološku nit i kontekst opisanih povijesnih zbivanja, i očekivano. Šibenski se povjesničar Marulićevom latinskom redakcijom *Ljetopisa* poslužio u trećoj knjizi svoje povijesti, gdje piše o doseljenju Slavena i hrvatskim narodnim vladarima. Preostale knjige Zavorovićeve povijesti (od četvrte do osme) ne sadrže citate Marulićeva djela.

Kada je riječ o načinu korištenja izvora, Zavorović je povjesničar koji više voli citirati nego komentirati. Rukopis M pored većine citata relativno pouzdano bilježi imena autora i naslove djela, pa je snalaženje u tekstu time donekle olakšano. Međutim, Marulićev prijevod *Ljetopisa Popa Dukljanina* najavljen je samo jednom (M, f. 44v), premda je, kao što ćemo vidjeti, citiran više puta. Pozivanje na djelo *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* Zavorović započinje slijedeći strukturu izvornika – citatom Marulićeve poslanice Dmini Papaliću. Zavorović prvo parafrazira njezin sadržaj, pa piše: *Reperto Slovino idiomate exacto, qui postea in Latinum a Marco Marulo versus est, ut liquet sequenti ex epistola, Slovinos maximo impetu in Dalmatiam descendisse constat.*⁸ Time je Zavorović najavio da će citirati Marulićev latinski prijevod hrvatske kronike i sadržajno ga je povezoao sa svojim prethodnim razmatranjima o dolasku Slavena na područje Istre i Dalmacije. Odmah nakon toga slijedi i kritika djela u Marulićevu prijevodu. Zavorović se ne slaže s podatkom da su Slaveni došli u Dalmaciju za vladavine cara Justinijana, pa piše da kod drugih pisaca i u izvorniku *Ljetopisa Popa Dukljanina*, koji mu je također bio dostupan, stoji da su Slaveni u Dalmaciju stigli oko 600. godine, u doba cara Mauricija. Također, smatra da pisac spomenutog komentara naivno pristupa iznošenju vremenskih odrednica važnih povijesnih događaja kao što je dolazak Slavena, te da time stvara konfuziju, zbog čega je on sam naposljetku odlučio ispuštiti početni dio teksta, kako se ne bi činilo da prihvaća pogrešne podatke. Iako Marulić pri tom nije poimence spomenut, termin *commentariolum* ukazuje upravo na njegovo djelo *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, te sljedeći citat možemo čitati kao indirektnu kritiku Marulića (*scriptoris huiusce simplicitas*), priklanjajući se u pitanju datacije dolaska Slavena u Dalmaciju izvorniku *Ljetopisa*:

u Biblioteci Marciana u Veneciji (dalje: M). Rukopis broji 133 folija, pisan je kurzivnom humanistikom, a prema paleografskim obilježjima pretpostavlja se da potječe iz 17. st. Više o tome vidi u: I. K u r e l a c, n. dj. (4), 85. Za potrebe ovoga rada tekst citata iz rukopisa M donesen je uz nužne ispravke u pravopisu i interpunkciji. Pri tom su nečitka mjesta označena zagradama []. Osobna imena, etnonimi i toponimi prepisani su onako kako stoji u rukopisu M.

⁷ Pri usporedbi i analizi Zavorovićevih citata u djelu *De rebus Dalmaticis*, preuzetih iz Marulićeva prijevoda hrvatske redakcije *Ljetopisa Popa Dukljanina*, koristit će se recentno kritičko izdanje Nevena Jovanovića te izdanje Vladimira Mošina. Usp. *Regum Delmatie atque Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patriio Latinitate donata*, prir. Neven Jovanović, CM 18 (2009), 28-61 (dalje: RDCG); *Ljetopis Popa Dukljanina*, prir. Vladimir Mošin, prev. Stjepan Mencinger i Vjekoslav Štefanić, Matica hrvatska, Zagreb, 1950.

⁸ Usp. M, f. 44v.

Praetermisimus uero nos huiusce commentarioli principii partem, ne temporis errata uideamur sequi. In eo enim Slouinos, Iustiniano imperante, in Dalmatiam uenisse legitur, nos autem apud alios scriptum reperimus hunc Slouinorum descensum sub Mauritio cecidisse, praeterea ferocissimam hanc gentem [ex] orientali parte primis suis et natiuis sedibus exiisse beati Germani Capuae episcopi et Sabini beati Beneditti Casinensis abbatis eximii in originali Slouino huius commentarioli habetur. Qui omnes antistites anno partae nobis salutis quingentesimo floruerunt, qu[od] [s...] tempore Slouini Vandaliam inuaserunt ac, Iustiniano imperii habenas regente, Romanorum ditionis prouincias coeperant armis exagitare, ex quo perspecta satis uidetur esse scriptoris huiusce simplicitas, qui cupiens alioquin acta per distincta tempora legenda proponere confusionem impegit. (M, ff. 44v-45r)

Unatoč Zavorovićevu prilično negativnu stavu prema Marulićevu prijevodu hrvatske redakcije *Ljetopisa Popa Dukljanina*, daljnjom analizom ustanovljujavo da je Šibenčanin taj tekst iskoristio gotovo u cijelosti. Riječ je o doslovnim citatima Marulićeva teksta, koji u Zavorovićevom rukopisu zauzimaju M, ff. 45r-78r, pa možemo kazati da se u djelu *De rebus Dalmaticis* nalazi još jedan prijepis, odnosno parafraza gotovo cijelog Marulićeva prijevoda hrvatskog ljetopisa. Tekst citata ne teče neprekinuto, nego je prepisan u nekoliko zasebnih cjelina između kojih su ubačeni citati iz 22 druga izvora. Marulićevim se tekstom Zavorović koristi kao podlogom za razmatranje pojedinih povijesnih zbivanja iz doba »dalmatinskih kraljeva«, oko kojih grupira citate iz djela drugih autora, među kojima su i neki danas slabo poznati pisci – Matej Izaro (*Mattheus Izar(i)us*, *Matteo Izaro*),⁹ Mihovil Solinjanin i Baltazar Splićanin.

Tijekom daljnje usporedbe prijepisa Zavorovićeva i Marulićeva teksta trebalo je ustanoviti postoje li među njima razlike u čitanju i u kojoj su mjeri prisutne. Ovom prilikom zadržat ćemo se na nekoliko važnijih primjera koji svjedoče o razlikama na razini grafije osobnih imena, toponima i etnonima te sadržaja i strukture tekstova. Analiza razlika u čitanju iznijela je na vidjelo i neke skrivene motive Zavorovićevih intervencija u Marulićev tekst. Budući da venecijanski prijepis Zavorovićeva djela nije autograf, treba paziti na to koje su razlike u pisanju nastale kao posljedica prepisivačevih pogrešaka ili njegova nerazumijevanja teksta, a koje se mogu pripisati Zavoroviću.

⁹ O Mateju Izaru vidi više u: Jakov Š t i p i š i ć, »Regesta pergamena iz zbirke obitelji Fanfogna Garagnin u Muzeju grada Trogira (Dio prvi – isprave XIV., XV. i XVI. stoljeća)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, 20, Zagreb, 2002, 291-292.

Tablica 1.

Primjeri važnijih razlika u pisanju između Marulićeva *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* i Zavorovićeva *De rebus Dalmaticis*

Marko Marulić <i>Regum Dalmatię atque Croatiaę gesta</i> (RDCG)	Dinko Zavorović <i>De rebus Dalmaticis</i> (M)
p. 33 salutem	f. 45r salutem plurimam dicit
p. 33 Croatiaę	f. 45r Coruatiae
p. 34 Reliqui duo, Totila et Stroilus	f. 45r Hi Slouini, ergo Stroilo siue, ut aliis placet Sorilo
p. 34 Ac repente legatos ad regem Istrię mittendos curat	f. 45v Ac repente legatos ad Istriae regem Marchionem mitendos curat
p. 35 nec armis nec animi robore essent inferiores, fusi fugatique sunt	f. 45v nec armis nec animi robore essent inferiores, Dalmatae Istrique fusi fugatique sunt
p. 36 deinde Mysiam inferiorem	f. 45v Deinde Mysiam superiorem
p. 36 Stroilus	f. 45v Sorylus
p. 36 filium suum Seuioladum	f. 46r filium suum Seuioladum uel (ut alii uolunt) Scofilum
p. 36 Cumque Iustinianus Česar intellexisset quod Gothorum dux copias diuisisset	f. 46r Cum Caesar intellexisset, quod Slouinorum dux copias diuisisset
p. 36 cuius casu consternati Gothi terga uertunt	f. 46r cuius casu consternati Slouini terga uertunt
p. 37 Seuioladus Bosnę, Valachię usque ad Polonię fines, et Delmatię Croatiaęque imperauit	f. 46v Seuioladus Boszně, Dalmatiae et Coruatiae usque ad Pannoniae fines irrumpit
p. 38 in regionem Sinbagiorum	f. 47r in regionem Simbaiorum
p. 38 Bladinus autem, Salonarum rex	f. 47r Bladinus rex
p. 39 Interea Bladimerio rege uita defuncto, regni gubernacula Ratimerius suscepit	f. 47v Interea Bladino rege suscepit Ratimirus
p. 42 legatos Romam ad Stephanum Pontificem et Constantinum Augustum misit	f. 57v legatos Romam ad pontificem et ad Caesarem misit
p. 43 His peractis Budimerum regem	f. 58r Iis peractis Sueropilum regem
p. 44 deformata Gothorum immanitate	f. 58v a Ratimerii saeuitia
p. 44 ad locum qui Valdemin appellatur	f. 58v ad locum qui Valdomin uulgo Vinodol appellatur

p. 47 oppidum Gothi obsedissent	f. 61r oppidum sui regni quaedam gentes obsedissent
p. 48 alteri nomen erat Razbiuuius	f. 62r alteri nomen erat Mibiuius
p. 48 arbitrio tamen Razbiuoi	f. 62r arbitrio tamen Mibiui
p. 49 suffectus est Pribislaus filius	f. 63r suffectus est Tribislaus filius
p. 50 Eo regnante ferocissima Germanorum gens	f. 63r Eo regnante ferocissima quaedam gens
p. 50 Posthac Germanorum princeps	f. 63r Post haec princeps gentis illius
p. 55 legati ad Zuonimerum regem	f. 76v legati ad Zinimirum regem

2. Neki primjeri razlika u pisanju

Kad je riječ o osobnim imenima, toponimima i etnonimima, primjera je zaista mnogo. Najčešće razlike na razini leksika između Marulićeva i Zavorovićeva djela uočljive su na primjeru vladarskih imena. Očito je da je riječ o razlikama koje ne mijenjaju smisao teksta.

Tablica 2. Primjeri razlika u pisanju vladarskih imena

Ljetopis Popa Dukljanina	Marulić RDCG	Zavorović DRD
Svevladus	Sfioladus /Seuioladus	Seuioladus/Scofilus
Brus	Brissus	Brisus
Totilla	Totila	-
Ostroyllus	Stroilus	Stroilo/Sorilo/Sorylus
Selimirus	Silimirus	Silimirus
Vladinus	Bladinus	Bladinus/Bladimerius
Ratimirus	Ratimirus	Ratimerius
Svetimirus	Satimerus	Satimerius
Svetopelek	Budimerus	Sueropilus/Budimerus
Svetolicus	Sfetolicus	-
Vladislavus	Vladislaus	-
Thomislavus	Polislaus	Polislaus
Sebeslavus	Sebeslaus	Sebeslaus
Rasbivoy	Razbiuuius	Mibiuius
Vladimirus	Bladimerus	Bladimerius
Chranimirus	Canimerus	Canimerius
Tvardoslav	Tuerdislaus	Tuardislaus
Ostrivoy	Ostriuuius	Ostrouuius
Tolimirus	Tolimerus	Tolimerius

Pribislavus	Pribislausus	Tribislausus
Crepimirus	Cepimerus	Caepimerius
Svetozar	Stauozarus	Stauozarus/Sfetozarus
Radaslavus	Radoslausus	Radoslausus
Caislavus	Seislausus	Seislausus
Budislavus	Vdislausus	Udislausus
Tychomil	Tecomilus	Tecomilus
-	Crisimerius ¹⁰	-
-	Zuonimerus	Zinimerus/Zuinimerus

Na planu osobnih imena Zavorović katkad prvo navodi onaj oblik imena koji njemu najviše odgovara, a zatim uz opasku *ut aliis placet* navede i tada uvriježenu varijantu. Takav je slučaj s Ostroilovim imenom, koje Marulić prevodi kao *Stroilus*, a Zavorović piše kao *Stroilo*, *Sorilus*, te dodaje da prema drugima ime glasi *Sorilo*:

Hi Slouini, ergo Stroilo siue, ut aliis placet, Sorilo, Brisii fratre duce ... (M, f. 45r).

Sličan je slučaj s latiniziranim oblikom imena Svevlad, za koje Zavorović rabi oblik *Seuioladus*, ali piše *uel* (*ut alii uolunt*) *Scofilum*:

Post haec misit cum parte exercitus filium suum Seuioladum, uel (ut alii uolunt) Scofilum, ad Dalmatiam mediterraneam ... (M, f. 46r).

Jedna od važnijih razlika u čitanju vladarskih imena odnosi se na sljedeći primjer:

... alteri nomen erat **Razbiuoius** ... (RDCG)¹¹; ... arbitrio tamen **Razbiuoi** quia natu maior erat. (RDCG)¹²

... alteri nomen erat **Mibiuoius**... (M, f. 62r); ... arbitrio tamen **Mibiuoi**, qui natu maior erat. (M, f. 62r)

Iz navedenog je jasno da se u Zavorovićevu rukopisu nalazi oblik imena *Mibiuoius*, a u Marulićevu tekstu oblik *Razbiuoius*. Spomenuta razlika u čitanju indikativna je iz nekoliko razloga. Iz istraživanja Nevena Jovanovića i njegovog kritičkog izdanja *Regum Delmatie atque Croatiae gesta* doznajemo da se varijante imena *Mibiuoius* nalaze u trima prijepisima Marulićeva djela – onom vatikanском, koji je prepisivao Petar Cindro, Lučićevom i u beogradskom kodeksu.¹³

¹⁰ Kod tog imena tekst *Hrvatske kronike* odvaja se od osnovnog teksta. Usp. *Ljetopis Popa Dukljanina*, (7), 66., bilj. 129.

¹¹ RDCG, (7), 48.

¹² RDCG, (7), 48.

¹³ Najstariji od navedenih je *Codex Vaticanus* (V), koji se čuva u Biblioteca apostolica

Detaljna usporedba Zavorovićeve parafraze *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* s Jovanovićevim kritičkim izdanjem otkrila je najveću sličnost s rukopisom B, za koji se smatra da je nastao čak četrdesetak godina nakon Zavorovićeve smrti.¹⁴ Tako na kraju ovoga kratkog razmatranja o razlikama u čitanju samo jednoga imena možemo pretpostaviti da je Zavorović imao pristup nekome od starijih prijepisa Marulićeva djela, nastalom prije 1608., iz grane kojoj pripada beogradski kodeks.

Među toponimima nema toliko mnogo primjera za razlike koje bi znatnije izmijenile smisao Zavorovićeve teksta, no po učestalosti se ističu varijante *Coruatia* (M) – *Croatia* (RDCG), *Dalmatia* (M) – *Delmatia* (RDCG), *Boszna* (M) – *Bosna* (RDCG).

3. Sadržajne razlike

Posebnu pozornost valja posvetiti mjestima gdje Zavorović svjesno intervenira u Marulićev tekst, pa preostaje istražiti razloge takvih zahvata.¹⁵ Riječ je o razlikama u nazivlju pojedinih etničkih skupina.

Možda najbolji primjeri te vrste jesu slučajevi gdje je etnonim *Gothi* zamijenjen etnonimom *Slouini*, a gdjekad je etnonim *Gothi* sasvim ispušten i zamijenjen neodređenom sintagmom *quaedam gens*. Takvim postupanjem Zavorović izravno zadire u sadržaj citiranoga Marulićeva djela i namjerno prepravlja izvornik kako bi

Vaticana, s opsežnim bilješkama Ivana Lučića, a nastao je prije 1638. Preostala dva rukopisa su *Codex Vaticanus secundus* (L), nastao prije 1666., koji su prepisivali Lučić i njegovi pisari te *Codex Belgradensis* (B) nastao oko 1648.-1649. N. J o v a n o v i ć, n. dj. (2), 6-7; Rukopis V bilježi varijantu *Miliuoius*, L ima varijantu *Miliuorus*, a B *Mibiuorus*, usp. RDCG, (7), 48.

¹⁴ Miroslav Kurelac, koji je pronašao beogradski rukopis, napominje da specifični vodeni znakovi na folijima nedvojbeno upućuju na to da je rukopis nastao 1648. ili 1649. Miroslav K u r e l a c, »Nepoznati rukopis 'Ljetopisa Popa Dukljanina'«, *Historijski zbornik*, 21-22 (1968-69), 652.

¹⁵ Proizvoljni autorski zahvati u tekst citiranih izvora u djelima humanističkih pisaca razmjerno su slabo istraženi. Koliko je takav način rada na izvorima među hrvatskim humanistima bio uobičajen, tek predstoji utvrditi. Zavorovićevo djelo *De rebus Dalmaticis* sasvim sigurno uključuje autorske intervencije, no u tome, po svemu sudeći, nije usamljeno. Zbog toga na ovom mjestu valja istaknuti vrijedno saznanje do kojeg je došla Zdenka Janeković-Römer tijekom rada na tekstu dubrovačkog ekonomskog teoretičara Benedikta Kotrulja *Libro del arte dela mercatura*. (Kotrulj je to djelo dovršio 1458., a prvi put je tiskano 1573. u Veneciji, i to pod izmijenjenim naslovom *Della mercatura e del mercante perfetto*). Premda je Kotruljevo djelo u tematskom smislu posve različito od Zavorovićeve, čini se da su ta dvojica humanista dijelila sličan način postupanja s izvorima. O tome svjedoči i sljedeći komentar Z. Janeković-Römer o Kotruljevoj uporabi izvora: »Ponekad namjerno mijenja smisao citata i prilagođava ih stavu koji želi izraziti.« (Zdenka J a n e k o v i ć - R ö m e r, »Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem«, u: Benedikt K o t r u l j, *Libro del arte dela mercatura: Knjiga o vještini trgovanja*, prir. i prev. Zdenka Janeković-Römer, Hrvatski računovođa, Zagreb - Dubrovnik, 2009, 17. i 61).

iznio vlastitu kritiku tzv. gotske teorije koja se najjasnije očituje upravo u *Ljetopisu Popa Dukljanina* i u *Historia Salonitana*, o čemu će još biti riječi. Evo nekoliko primjera Zavorovičevih intervencija:

1. Cumque **Iustinianus Cęsar** intellexisset quod **Gothorum dux** copias diuisisset ... (RDCG)¹⁶

Cum **Caesar** intellexisset quod **Slouinorum dux** copias diuisisset ... (M, f. 46r)

2. Stroilus in medios armatorum globos irruens egregieque sese gerens uulneribus tandem confectus equo delabitur; cuius casu consternati **Gothi** terga uertunt. (RDCG)¹⁷

Sorilus in medios armatorum globos irruens egregieque sese gerens, uulneribus confectus equo delabitur, cuius casu consternati **Slouini** terga uertunt. (M, f. 46r)

3. Vnum ex archiepiscopis miserunt Salonas, cuius quidem urbis tunc maxima pars dirruta erat et queque egregia uastationibus deformata **Gothorum** immanitate atque seuitia. (RDCG)¹⁸

Unum ex archiepiscopis Salonas miserunt, licet penitus Salona a **Ratimerii** saeuitia et inhumanitate solo aequata ... (M, f. 58v)

4. Cumque Scodram regni sui oppidum **Gothi** obsedissent, ille coacta suorum non parua manu audacter impigreque castra eorum inuasit ita ut primo impetu eos opprimeret. (RDCG)¹⁹

Cumque Schodram, oppidum sui regni, **quaedam gentes** obsedissent, ille coacta non parua manu, audacter impigreque castra eorum inuasit, ita ut primo impetu eos opprimeret. (M, f. 61r)

Sličnu intervenciju nalazimo na mjestu gdje umjesto etnonima *Germani* stoji *quaedam gens*, a sintagma *princeps Germanorum* zamijenjena je s *princeps illius gentis*.

5. Eo regnante ferocissima **Germanorum gens** a septentrionis partibus ueniens Istriam occupauit. (RDCG)²⁰

Eo regnante ferocissima **quaedam gens** a septentrionis partibus ueniens Istriam occupauit. (M, f. 63r)

6. Posthac **Germanorum princeps**, ut odia in amiciciam uerteret, Cepimeri filiam filio suo Stauozaro petiit uxorem. (RDCG)²¹

¹⁶ RDCG, (7), 36.

¹⁷ RDCG, (7), 36.

¹⁸ RDCG, (7), 44.

¹⁹ RDCG, (7), 47.

²⁰ RDCG, (7), 50.

²¹ RDCG, (7), 50.

Post haec **princeps gentis illius**, ut odia in amicitiam uerteret, Cepimerii filiam filio suo Stauozaro petit uxorem. (M, f. 63r)

Proizvoljno mijenjanje izvornih citata za Zavorovića nije ništa neobično: tim se postupkom poslužio već na početku djela *De rebus Dalmaticis*, gdje je na isti način izmijenio i tekst Livijeva djela *Ab Urbe condita*, a sve to kao potporu vlastitim političkim stavovima.²² Time nam pisac dalmatinske povijesti u više navrata jasno daje na znanje da se protivi poistovjećivanju Slavena s germanskim narodima koji su u srednjem vijeku postali sinonim za krivovjerje, a ujedno istupa i kao kritičar u humanizmu popularne teorije o etnogenezi Slavena, koja se u to doba uvelike temeljila na tzv. gotskoj teoriji iznesenoj u *Ljetopisu Popa Dukljanina* i u djelu *Historia Salonitana* Tome Arhidakona.²³

Ostale razlike između Marulićeva i Zavorovićeve teksta uglavnom se pojavljuju u funkciji izmjene reda riječi, sažimanja ili parafraziranja rečenica. No takvih primjera ima znatno manje u odnosu na doslovne citate. Zavorović pri tom ne zadire toliko u smisao teksta, niti mijenja povijesne činjenice, kao u prethodno izloženim primjerima na razni leksika.

Na razini važnijih sadržajnih razlika između Zavorovićeve parafraze *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* i Marulićeva prijevoda ističe se epizoda s Palušom. Naime, valja ukazati na činjenicu da se epizoda s Palušom iz djela šibenskog povjesničara velikim dijelom podudara s beogradskim kodeksom, koji epizodu o Paluši nadopunja iz drugog izvora te se ona razlikuje od Marulićeve izvorne verzije koju nalazimo u ambrozijanskom, Bertolottijevom, muranskom i zagrebačkom prijepisu.²⁴ To dodatno potvrđuje pretpostavku da se Zavorović pri pisanju djela *De rebus Dalmaticis* koristio nekim od starijih prijepisa kodeksa B. Evo kako je dio teksta o Paluši donesen u djelu *De rebus Dalmaticis*:

Cum itaque una dierum in uenationem isset, idem Tecomilus canem principi propter pernicitatem eius carum, nomine Plosam, percutiens haud data opera occidit, timore itaque percussus fugam capessit et ad Seislauum uenit, ab eodem autem liberaliter excipitur. Accidit interea, ut idem princeps contra Seislauum bellum moueret, ueniensque in partes Bosznae hostili animo ferro flammaque eam depopulatur. Cui procedens

²² Usp. *Copia facta in castra uenit et principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus praetoris accidens in potestatem turpissime uilissimeque, non regali, sed seruili animo se dedit.* (M, f. 15r). Podcrtani dio teksta ne nalazi potvrdu u izdanju Livijeva djela *Ab Urbe condita*. Usp. Iva K u r e l a c, *Dinko Zavorović i njegov rad na staroj povijesti u I. knjizi djela »De rebus Dalmaticis«*, I, magistarski rad, Zagreb, 2006, 112.

²³ Radoslav K a t i č i ć, »O podrijetlu Hrvata«, *Hrvatska i Europa: Srednji vijek (VII-XII. stoljeće)*, sv. 1., AGM, Zagreb, 1997, 151-154.

²⁴ Usp. N. J o v a n o v i ć, n. dj. (2), *Editoris praefatio*.

obuius Seislauius in prouincia Drino, ad fluentem eiusdem nominis, eum contingit expeditisque armis aggreditur. (M, f. 67r)²⁵

4. Strukturne razlike

Na razini strukture Zavorović nije intervenirao u tekst Marulićeva djela, a citati rasporedom slijede izvornik. Tekst citata u djelu *De rebus Dalmaticis* raspoređen je u jedanaest većih cjelina između kojih su umetnuti tematski srodni citati iz djela drugih autora, uz koje su navedena i njihova imena ili naslovi djela. Za razliku od toga, citati iz Marulićeva djela nisu označeni. Taj podatak možda govori i o recepciji Marulićeva prijevoda, koji je već tada zasigurno bio općepoznat izvor, prepoznatljiv svakom obrazovanom čitatelju, pa je Zavorović smatrao da je dovoljno najaviti ga samo na početku citiranja.

Premda su stavovi o kvaliteti Zavorovićeva povjesničarskog rada podijeljeni, možemo kazati da je njegova sklonost citiranju u ovom slučaju pokazala svoje dobre strane. Zahvaljujući tome djelo *De rebus Dalmaticis* u sebi krije gotovo cjelovit prijepis, odnosno parafrazu Marulićeva prijevoda hrvatske kronike, što dodatno svjedoči o razini recepcije tog djela izvan Splita početkom 17. st.

5. Zavorovićev specifičan kasnohumanistički historiografski pristup tekstu *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*

De rebus Dalmaticis u žanrovskom je smislu komunalno-regionalna historija, ponajprije temeljena na opisu zbivanja iz svjetovne povijesti Dalmacije, počevši od antičkog doba pa do 1437., kada umire kralj Žigmund. Jedan od najvažnijih narativnih izvora za srednjovjekovnu povijest Dalmacije Zavoroviću je, uz djelo *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, Marulićev latinski prijevod *Ljetopisa Popa Dukljanina – Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, koji šibenski povjesničar citira gotovo u cijelosti. Osim tog podatka, važnog za tradiciju Dukljaninova *Ljetopisa*, treba ispitati i funkciju tog izvora u Zavorovićevu djelu. Kako bismo to ustanovili, potrebno je Zavorovićevo ekstenzivno pozivanje na Marulićev prijevod *Ljetopisa* staviti u kontekst s prevladavajućim strujanjima hrvatske humanističke historiografije.

Kao što ističe Miroslav Kurelac, za hrvatsku historiografiju 15. i 16. st. koja je neposredno prethodila Ivanu Lučiću karakteristično je da se povijest pisala na temelju podataka iz raznih ljetopisa i kronika, bogatih pretjeranim i imaginarnim pričama, ali skromne povijesne vjerodostojnosti.²⁶ Tako će, primjerice, za Lu-

²⁵ Usp. RDCG, (7), 52-53.

²⁶ M. K u r e l a c, n. dj. (1), 29. Slične tendencije obilježile su i humanističku

dovika Crijevića Tuberona, Vinka Pribojevića, Mavra Orbinija, Dinka Zavorovića i Ivana Tomka Mrnavića glavno vrelo biti upravo *Ljetopis Popa Dukljanina*, odnosno *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. To je rodoslovlje Dukljaninove dinastije prije Lučića bilo glavno uporište za argumentaciju drevnosti porijekla Slavena i institucije njihove kraljevske vlasti. Pod utjecajem Mavra Orbinija, koji je postavke o drevnosti i autohtonosti Slavena, iznesene u djelu *Il Regno de gli Slavi*, uvelike temeljio upravo na *Ljetopisu Popa Dukljanina*, taj je tekst našao put do mnogih povijesnih djela hrvatskog humanizma s početka 17. st.²⁷ Međutim, zajedno s prihvaćanjem institucije gotških kraljeva kao argumentacijske poveznice s narodnim dinastijama, mnogi su humanisti direktno iz Dukljaninova *Ljetopisa* preuzeli i neodrživu tezu prema kojoj se slavenska vlast u Dalmaciji izvodila iz gotškog osvajanja.²⁸ Budući da treća knjiga Zavorovićeve djela zbog opsega citata iz Marulićeva prijevoda *Ljetopisa* uvelike podsjeća na drugi dio Orbinijeva *Il Regno de gli Slavi – Povijest kraljeva Dalmacije i drugih okolnih ilirskih krajeva*,²⁹ preostaje istražiti u kojoj je mjeri Zavorović dosljedan toj tradicionalnoj struji humanističke historiografije.

Što se tiče spomenutog modela historizacije kraljevske vlasti, Zavorović u formalnom smislu zajedno s tekstom *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* naizgled preuzima i kompletno vladarsko rodoslovlje Dukljaninovih gotških, odnosno slavenskih vladara, koje naziva »dalmatinskim kraljevima«. Međutim, u Zavorovićevo djelu ta sintagma, premda identična Orbinijevoj, nije proširena katalogom ilirskih careva. Izostanak fiktivne institucije ilirskih careva u djelu *De rebus Dalmaticis* ukazuje na izvjestan odmak od modela koji je u dalmatinsku humanističku historiografiju uveo Vinko Pribojević. Njegov katalog s 25 rimskih careva, počevši od Klaudija Flavija pa do Konstantina Velikog, kasnije će preuzeti Mavro Orbini, dodajući mu careve Justinijana i Justina, dok će se najopsežniji katalog od čak 59 ilirskih careva i carica naći u djelu *De Illyrico Caesaribusque Illyricis Dialogorum libri VII* Zavorovićeve mlađeg sugrađanina Ivana Tomka Mrnavića.³⁰

Za razliku od Ivana Lučića, Zavorović se ipak nije uspio sasvim othrvati utjecaju spomenute kronike, no svakako mu valja priznati kritički pristup *Ljetopisu*, koji su tijekom 16. st. nekritički prihvaćali mnogi hrvatski humanisti, i to kako bi među ostalim, na temelju tzv. gotške teorije, istaknuli drevnu veličinu slavenskog

historiografiju Hrvatskoj susjednih zemalja; usp. Darja Mihelić, »Retorični dodatki v interpretacijah humanističnega zgodovinopisja o prostoru med Alpami in Jadranom v zgodnjem srednjem veku«, *Acta Histriae* 17, Koper, 2009, 24.

²⁷ M. K u r e l a c, n. dj. (1), 29-33.

²⁸ Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008, 108; R. K a t i č i ć, n. dj. (23), 154.

²⁹ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, prev. Snježana Husić, prir. Franjo Šanjek, Golden Marketing, Zagreb, 1999, 271-306.

³⁰ Z. B l a ž e v i ć, n. dj. (28), 107-108., Tamara T v r t k o v i ć, *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*, Hrvatski institut za povijest - Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Zagreb - Šibenik, 2009, 61.

naroda. Ključ je Zavorovićeve kritičkog stava prema *Ljetopisu* u njegovu odnosu prema tzv. gotskoj teoriji. Kritičnost do izražaja dolazi posebno u prikazu razaranja Salone, koje se u *Ljetopisu* pripisuje Gotima.

Sudeći prema Zavorovićeveu autorskom komentaru tih zbivanja, opisanih u trećoj knjizi djela *De rebus Dalmaticis*, šibenski je povjesničar bio itekako dobro upoznat s nekoliko, u dalmatinskom humanizmu favoriziranih, verzija historiografskih interpretacija propasti Salone, no nije želio prihvatiti niti jednu od njih, o čemu piše:

Nostra hac tempestate uix Salonae uestigia recognosceremus, nisi situs ipse nobilissimus ultro profiteretur. Alii Salonae excidium factum fuisse tradunt ab Atila Hunnorum rege et praecipue Bonfinius. Alii uero a Totila Gothorum rege, in quorum opinionem ire minime possum, siquidem quod Atila regnauit ab anno Christi 401 usque 454,³¹ et Salona floruit tempore Iustiniani imperatoris (ut in Procopio legitur, qui historiam suis temporibus scripsit), supra libro secundo. Imperauit autem Iustinianus ab anno salutis 527 usque 566 et Totila in Dalmatia nunquam fuit, nisi Ilaus, olim Belisarii armiger, quem deinde Totila suis copiis praefecit et Dalmatiae loca transmisit, ut supra in secundo libro demonstrauius, et ideo expugnationem hanc a Ratimerio Dalmatiae rege factam fuisse posui, ut in quibusdam fragmentis scripturarum fide dignis, apud Mattheum Izaro et suis Commentariis Illyricis nondum publicatis uidi. Nam etiam in Spalatensi chronica excidium Salonae a Slouinis factum fuisse legimus. (M, ff. 50r-50v)

Prema jednoj teoriji, čiji je najznačajniji predstavnik Antonio Bonfini, Salonu su razorili Huni s Atilom.³² Prema drugoj teoriji, koju su zastupali Pop Dukljanin i Toma Arhiđakon, razorili su je Goti pod vodstvom kralja Totile.³³ Zbog Tomina

³¹ Atila je rođen oko 400., a umro je 453. Vladao je od 434. do 453; Zavorović u djelu *De rebus Dalmaticis* navodi približne godine Atilina života, no pogrešno piše da su to godine Atiline vladavine.

³² *Nemo ex urbe vita donatus est. Non in Salonenses, sed in Romanos ibi tunc saevire Atila videbatur. Eoque magis exultabat Unnus, quo superbiora Romanae gentis aedificia subverteret. Praestantissima demum populi Romani colonia, tunc solo aequata, nunquam posthac resurgere potuit, nisi quod ex quibusdam Salonensium reliquiis, Spalatum, non ignobile oppidum, ad tertium lapidem remotum, plerique factum esse credidere.* (Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV.*, D. Carolus Andreas Bel, Lipsiae, 1771, 88-89).

³³ *Totilla vero et Ostroyllus, ut sibi magnum nomen facerent, consilio et voluntate primogeniti fratris, congregantes exercitum magnum valde te fortem, exierunt de terra sua et venientes debelaverunt Pannoniam provinciam et bellando obtinuerunt eam. Post haec cum valida multitudine pervenerunt in Templana. Tunc rex Dalmatinorum, qui in civitate magna et admirabili Salona manebant, misit nuncios et litteras ad regem Istriae provinciae, ut congregaret exercitum, quatenus insimul exirent eis obviam et defenderent se.* (*Ljetopis Popa Dukljanina*, [7], 41).

Interea frater eius Stroilus Illyrici regno potitur, deinde Mysiam inferiorem (que nunc Bosna dicitur) ingressus, cum et ipsam breui subiugasset, in delmatiam descendit. *Urbes*

poznatog poistovjećivanja Gota sa Slavenima, Zavorović je čitajući Tomino djelo doznao da taj pisac razaranje Salone pripisuje Slavenima.³⁴ Osim toga, budući da se Toma Arhidakon već na početku svojeg izlaganja o tom događaju ogradio pišući da mu nije sasvim jasno kako je Salona razorena,³⁵ moguće je da ga šibenski povjesničar i zbog toga nije smatrao pouzdanim svjedokom tih zbivanja.

Rezimirajući spomenute činjenice Zavorović se u trećoj knjizi poziva na neobjavljeno i danas izgubljeno djelo Mateja Izara *Commentaria Illyrica*, te protivno uvriježenim stavovima tradicionalne humanističke historiografije zaključuje da je Salonu razorio dalmatinski kralj Ratimir. Istu tvrdnju Zavorović je pronašao i u djelu njemačkog humanističkog historioografa Hartmanna Schedela:

Nonnulla etiam Dalmatiae oppida quae a Christianis habitabantur, praecipue maritima, quae sub Constantinopolitani imperatoris ditione tunc erant, Ratimerius euertit et Dalmatas in seruitutem redegit. Iohannes autem quartus summus pontifex, natione Dalmata, patre Venantio ex reliquiis thesauri, quem Iezachus apud Lateranum reliquerat, Dalmatas captivos omnes quos potuit ex barbarorum manibus a captiuitate redemit. (Ut in historia Hertmani Schedel legitur). (M, f. 50v)

Naposljetku, Zavorović Ratimirovo razaranje Salone stavlja u suvremeni kontekst, pa na citat iz Marulićeva prijevoda *Ljetopisa*³⁶ nadovezuje komentar o tome da se na mjestu razorene Salone i njezine nadbiskupije izdigao Split:

... licet penitus Salona a Ratimerii saeuitia et inhumanitate solo aequata, sed Spalatum metropolitae Salonitani sedis loco erat prout in hodiernum est... (M, f. 58v)

U djelu *De rebus Dalmaticis* epizoda o Ratimirovu razaranju Salone³⁷ sadržajno se nadovezuje na citat iz *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*³⁸ gdje je

maritimas deprędatus est, Scardonam oppidum et Salonas totius prouincię emporium dirruit et euertit... (RDCG, [7], 36).

Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa. (Toma Arhidakon, *Historia Salonitana: Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, prev. Olga Perić, 30; dalje: Toma).

³⁴ *Ariana etiam erant tabe respersi. Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclau, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia uenerant. Isti, ut predictum est, impugnabant Latinos, qui regiones maritimas habitabant, maxime autem Salonam, que caput erat totius prouintie.* (Toma, n. dj. [33], 32).

³⁵ *Qualiter autem finaliter euersa fuerit, non satis perspicuum est.* (Toma, n. dj. [33], 30; usp. Mirjana Matijević-Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002, 240).

³⁶ Usp. RDCG, (7), 42-43.

³⁷ Usp. M, f. 47v.

³⁸ *Inter haec mortuus est Vladinus, et regnavit pro eo Ratimirus, filius eius, qui inimicus nominis christiani exiitit a pueritia, caepitque ultra modum persequi christianos voluitque delere de terra et de regno suo nomen eorum, multas quoque civitates eorum et loca destruxit et alias in seruitutem redigens reservavit.* Usp. *Ljetopis Popa Dukljanina*, (7), 46.

riječ o tome kako je kralj Ratimir opustošio dalmatinske gradove. Osim što takva interpretacija povijesnih zbivanja svjedoči o kritičkom pristupu, koji pokazuje bitan odmak i napredak u odnosu na tradiciju dalmatinske humanističke historiografije, valja istaknuti i činjenicu da je Zavorović time ustrajao na kritici tzv. gotske teorije te je u svom djelu umanjio povijesni utjecaj Gota u Dalmaciji. Time institucija gotških kraljeva, koja je u Orbinija, a potom i u Rusića, Rattkaya i Vitezovića imala istaknutu funkciju historizacije kraljevske vlasti,³⁹ u Zavorovićevo djelo *De rebus Dalmaticis* poprima sasvim novo značenje, o čemu svjedoči i podatak da šibenski povjesničar Dukljaninove vladare stavlja u slavenski kontekst. Zavorović ipak nije napustio taj inače popularan humanistički model povezivanja s narodnim dinastijama, no interpretirao ga je na sasvim nov način, čime je u djelo *De rebus Dalmaticis* uveo slavensku poveznicu između antičkog Ilirika i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

Zavorovićevo autorski komentari dodatno potvrđuju njegov kritički stav prema Gotima. Premda je riječ o zaista kratkim autorskim istupima, ta je mjesta važno izdvojiti jer ukazuju na njegovu potrebu da maksimalno iskoristi skučen autorski prostor koji je humanističkim piscima povijesti stajao na raspolaganju.⁴⁰ Uzmemo li u obzir da je u humanizmu standardni način pisanja povijesnih djela podrazumijevao opširno citiranje izvora, katkad čak bez ikakva autorskog iskaza, i takvi kratki autorski komentari ukazuju na određen napredak u odnosu na ustaljen model pisanja povijesti.

Premda nedotjeran i grub latinitet Zavorovićevoih osobnih komentara donekle otežava precizno razumijevanje sljedećih dvaju citata, uzmemo li u obzir njegovu namjeru da u djelu *De rebus Dalmaticis* raskine s humanističkom tradicijom identificiranja Slavena s Gotima, ova mjesta valja izdvojiti zato što dodatno svjedoče o Zavorovićevoj kritici starijih izvora. U prvome citatu pisac intervenira u tekst djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, koji parafrazira, te sintagmu *Gothorum gens* mijenja u etnonim *Slovini*:

Hi Slovini, ergo Stroilo siue, ut aliis placet, Sorilo, Brisii fratre duce (huiusmodi nominibus in eam agor sententiam, ut credam, hos fuisse Gothis commixtos, Gothicum siquidem idioma potius, quam Slouinum videtur auribus referre) numero plurimi, rerum omnium apparatu maximi, e Pannonia descendentes peruenerunt in Dalmatiam.⁴¹ (M, ff. 45r-45v)

Interea Bladino rege uita defuncto regni gubernacula filius susceptit Ratimirus qui, auitę humanitatis penitus expers, inimico animo in Christianos erat. Non pauca regni oppida, que ab illis habitabantur, euertit, ipsos uero in seruitutem redegit, sed iis precipue infestus qui maritima Delmatię incolebant loca. Usp. RDCG, (7), 39.

³⁹ Z. B l a ž e v i ć, n. dj. (28), 108.

⁴⁰ Usp. Bruna K u n t i ć - M a k v i ć, »Antički izvori u djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Lučića«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33, Zadar, 1991, 35.

⁴¹ *Erat Gothorum gens inquieta, uaga, absque legibus, aspera et bellicosa. Igitur Totila et Stroilus, cum a fratre Brisso subsidia impetrassent, ingentes equitum peditumque*

Uz to, iz Zavorovićeve autorskog komentara razvidan je osobit, pa čak i donekle analitičan pristup interpretaciji određenih povijesnih činjenica što ih zatječe u starijoj historiografiji. Sličan je slučaj sa njegovim pozivanjem na bizantskog povjesničara Kuropalatu i epizodu vezanu uz Gotsko-bizantski rat u Dalmaciji, započet 535., iz čega je moguće zaključiti da šibenski povjesničar unatoč svojoj odlučnoj kritici gotomanije, zbog koje etnonim *Gothi* često mijenja u *Slovini*, uvažava činjenicu da su neki stariji izvori (npr. Dukljanin i Kuropalata) rabili termin *Goti*, a ne *Slaveni*:

Puto Johannem Curoplatam, de uictoria quam Graeci in Dalmatia apud Salonam anno salutis sexcentesimo ex Gothis tulerunt, scribentem, de hac intellexisset; multo etenim ante a Constantino Iustiniani imperatoris iussu Gothi e Dalmatia pulsi sunt, ut in secundo libro a nobis scriptum est. Qui tunc pulsi, nunquam huc amplius reuersi sunt, ac eo magis in hanc sententiam imus, quod hi Slouini hoc nomine a scriptoribus uocantur, nimirum Gothi. (M, ff. 46r-46v)

U sklopu Zavorovićevih autorskih komentara ističe se epizoda o pokrštanju Slavena iz doba Svetimirova nasljednika Budimira (Svetopeleka).⁴² Činjenica da Zavorović u djelu *De rebus Dalmaticis* svojim riječima objašnjava i etimologiju Svetopelekova imena, koja uvelike podsjeća na poznatu bilješku s margine Orbinijeva djela *Il Regno de gli Slavi*,⁴³ navodi na zaključak da se šibenski povjesničar možda služio i tim djelom, koje ipak ne navodi u popisu citiranih autora:

... sed ad Budimerium regem redeamus, quem in sacri baptismatis lavacro Svetoplek Cyrillus uocavit, quem etiam deinde Latini scriptores Sucropilum dixere. (M, f. 57v)

Time Zavorović naizgled slijedi uobičajeni model religijske legitimacije Slavena, kakav nalazimo u Orbinija, koji preko gotskog kralja Svetopeleka

copias secum trahentes Occidentis regna inuasere. Et primo quidem infestis armis Pannoniam aggressi commisso cum Pannonibus proelio superant, regem eorum interimunt, regnum uicotria potiti occupant. (RDCG, [7], 34).

⁴² Usp. *Cum igitur, defuncto rege Satimerio, Budimerius uir, humanitate animique mansuetudine et ipse insignis, diadema sceptrumque suscepisset. Hoc tempore uir quidam nomine Constantius Thessalonicae erat, multa uitae sanctitate praeditus, philosophiae documentis apprime eruditus. Hic diuinitus inspiratus cum de Thessalonica in Caesaream se transtulisset, Christum euangelizare coepit, multi conuertebantur credentes qui baptizabantur.* (M, f. 55r).

⁴³ »† Prije se on zvaše Budimir, no kao prvi kralj kršćanin bje prozvan Svetopelek, što u Slavena znači sveti dječak, dok ga talijanski pisci zovu Sferopilo.« (M. O r b i n i j a, n. dj. [29], 274 *in margine*). Šišić također na temelju marginalne bilješke u Orbinija prema kojoj doznajemo da je Budimir poslije krštenja dobio ime Svetopelek, zaključuje da je u Dukljaninovu tekstu isprva stajalo ime Budimir, koje je kasnije neki glosator pod utjecajem Panonske legende o sv. Metodiju promijenio u *Svetopluk*. Usp. *Ljetopis Popa Dukljanina*, (7), 48, bilj. 45.

pokršćavanje Slavena povezuje s ćirilometodskom tradicijom.⁴⁴ Poput Orbinija i Zavorović Dukljaninove vladare, uključujući i Budimira (Svetopeleka),⁴⁵ poistovjećuje s dalmatinskim kraljevima, ali ih za razliku od dubrovačkog povjesničara zove Slavenima. Važno je napomenuti da Zavorović u terminološkom smislu precizno razlikuje dalmatinske vladare prije i nakon doseljenja Slavena na područje istočne obale Jadrana. Opisujući na temelju Marulićeva prijevoda *Ljetopisa Popa Dukljanina*⁴⁶ provalu Gota Ostroila i Brusa u Dalmaciju, Zavorović vlastitim riječima napominje da u kontekstu rimske vladavine u Dalmaciji nije ispravno koristiti termin *Dalmatiae rex*, nego *Dalmatiae praeses*, i to zato što Dalmacija do dolaska Slavena nije niti imala svojih kraljeva:

Cuius rei rumor Dalmatiae regem (potius Dalmatiae praesidem, quoniam Dalmatia tunc Romani imperii ditionis erat et ante Slouinorum aduentum regem non habuit) ... (M, f. 45v).

U sličnom kontekstu Zavorovićeva osporavanja tzv. gotske teorije valja promatrati i način na koji on donosi podatke iz *Ljetopisa Popa Dukljanina* o vladavini kraljeva Krešimira⁴⁷ i Zvonimira. U djelu *De rebus Dalmaticis* te su epizode u oba slučaja nadopunjene citatima iz diplomatskih izvora. Tekst epizode o Krešimirovu pohodu na dalmatinske gradove koji su tada bili pod vlašću mletačkog dužda Otona (M, ff. 68v-71r) dijelom je preuzet iz falsifikata Krešimirove darovnice,⁴⁸ a uz krunidbu kralja Zvonimira (M, ff. 78r⁴⁹-76v) Zavorović citira ispravu kojom on obećaje vjernost papi Grguru VII. te Rimskoj stolici poklanja samostan sv. Grgura u Vrani.⁵⁰ Pritom pozornost valja obratiti na pozadinu spomenutih Zavorovićevih intervencija. Već pri prvom spomenu kralja Krešimira Zavorović, pozivajući se na Bonfinija i Pietra Giustiniana, nadopunjuje Dukljanina te ističe da su ga mnogi zvali »dalmatinskim kraljevićem« (*Dalmatiae regulum*).⁵¹ Uz to,

⁴⁴ Z. B l a ž e v i ć, n. dj. (28), 108.

⁴⁵ Usp. *Constantius, relictus Bulgaria, in Dalmatiam ad Budimerium uenit, cuius doctrina et praedicatione Budimerius Christi fidem cum tota Slouinorum gente sibi subdita amplexatus est. Quod anno salutis octingentesimo octogesimo occurrisse scribunt.* (M, f. 55r).

⁴⁶ RDCG, (7), 36; *Ljetopis Popa Dukljanina*, (7), 41.

⁴⁷ Primjerice, Marulićev prijevod *Ljetopisa* Krešimiru posvećuje svega jednu rečenicu: *Cui in pace defuncto successit Crisimerius filius et ipse in omnibus laudandus, naturę fortunęque bonis eque insignis, sed pęcipue in Deum obseruantia atque cultu.* (RDCG, [7], 55).

⁴⁸ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, prir. Tadija Smićiklas i suradnici, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1904-1990, I. d. 64., 89-93 (dalje: CD)

⁴⁹ Na ovom je mjestu rukopis M krivo numeriran. Folij bi trebao biti numeriran kao 75v. (op. a.)

⁵⁰ CD I. d. 109., 139-141.

⁵¹ Kod Zavorovića su zbivanja vezana uz Krešimira stavljena u širi kontekst narativnih izvora i zauzimaju M, ff. 68v-71r. Usp. ... *Stephano in pace defuncto successit Crisimerius filius, quem Bonfinius et Petrus Iustinianus Murcimirum, non regem sed Dalmatiae regulum,*

na početku Krešimirove darovnice, čiji je tekst Zavoroviću očito bio poznat, stoji: *Ego Chresimyr, Stephani regis filius, diuina fauente rex Dalmacie Chroacieque ...*⁵² Isti je slučaj i sa Zvonimirovom darovnicom u kojoj možemo pročitati: *Ego, Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Chroatie Dalmatieque dux ...*⁵³ Jasno je da Zavoroviću pozivanje na spomenute isprave služi kao argumentacija za dvije stvari – prije svega, da se još jednom izravno pobije tzv. gotska teorija, prema kojoj su Krešimir i Zvonimir pripadali dinastiji gotskih vladara; osim toga, na temelju navedenih isprava Zavorović nastoji dokazati da su Krešimir i Zvonimir vladari Dalmacije i Hrvatske, o čemu u Dukljaninovu tekstu, temeljnom narativnom izvoru treće knjige djela *De rebus Dalmaticis*, nema nikakvog spomena.

Iz svega navedenog proizlazi logičan zaključak da je Zavorović sadržajnim proširivanjem pojedinih epizoda preuzetih iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, u ovom slučaju na temelju isprava, uspio ostvariti ideološki odmak od ustaljene humanističke interpretacije Dukljaninova teksta kao ishodišta tzv. gotske teorije.

Što je još važnije, šibenski je povjesničar vladare iz kataloga Dukljaninovih kraljeva stavio u precizno definiran teritorijalni kontekst Dalmacije i Hrvatske, dokazujući to na temelju diplomatskih isprava, a ne neprovjerenih legendi.

Premda se Zavorović nije u potpunosti oslobodio autoriteta tipičnih humanističkih narativnih izvora, valja mu priznati znatan odmak u ideološkom promišljanju o tim tekstovima. U tom je smislu posebno važno naglasiti da za Zavorovića poveznica između Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i Ilirika nisu ni gotski ni ilirski, nego dalmatinski kraljevi, koje pred kraj treće knjige svojeg djela jasno smješta u kontekst vladara Dalmacije i Hrvatske. U tome se, bez sumnje, pokazuje kao preteča ideologije kakvu će u hrvatsku historiografiju uvesti djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Lučića.

6. Zaključak

Na temelju detaljne usporedbe i filološke analize tekstova neobjavljenog djela *De rebus Dalmaticis* i kritičkog izdanja djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* ustanovljeno je da Zavorovićevo djelo sadrži opširnu parafrazu Marulićeva, kojim se šibenski povjesničar služio još prije njegova prvotiska. Parafraza, koja obuhvaća ukupno 33 folija (M, ff. 45r-78r), obilježena je brojnim specifičnim razlikama u čitanju, na razini leksika (osobnih imena, etnonima, toponima) i sadržaja. Za određivanje mjesta Zavorovićeve parafraze u sklopu rukopisne tradicije djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, kao i prijepisa kojim se šibenski povjesničar najvjerojatnije služio, ključnom se pokazala kombinacija razlike u čitanju imena *Razbiuoius / Mibiuius* te tekst epizode o Paluši, prema čemu se

alii heresimum uocarunt (quem etiam Franciscus Sansouinus Cresmorum appellat) in omnibus laudandus ... (M, f. 68v).

⁵² CD I., (48), d. 64., 89.

⁵³ CD I., (48), d. 109., 139.

pokušalo dokazati da se Zavorović služio nekima od prijepisa Marulićeva djela bliskih beogradskom kodeksu, s time da su Zavoroviću dostupni prijepisi nastali vjerojatno prije 1608.

Analizom ključnih razlika u čitanju između Zavorovićeva i Marulićeva teksta nedvojbeno je otkriveno i postojanje specifičnih, proizvoljnih autorskih zahvata na tekstu citiranog izvora, koji se kod Zavorovića pojavljuju sa posebnom svrhom, a to je kritika tzv. gotske teorije o porijeklu Slavena. Razlike u čitanju tog tipa odnose se na Zavorovićeve višestruke intervencije i zamjene etnonima *Gothi* etnonimom *Slouini*. S obzirom na prirodu autorskih intervencija u tekst citata iz djela *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* moguće je sa sigurnošću zaključiti da je takvim principom rada na narativnim izvorima Zavorović ostvario napredniji, kasnohumanistički metodološki pristup povijesnim izvorima i temama, ali i odmak u odnosu na hrvatsku tradicionalnu historiografiju koja je srednjovjekovnim narativnim povijesnim izvorima (među kojima i djelu *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*) pristupala posve nekritički.

Iva Kurelac

THE *REGUM DALMATIAE ET CROATIAE GESTA* OF MARKO MARULIĆ
IN THE WORK *DE REBUS DALMATICIS* OF DINKO ZAVOROVIĆ

The unpublished work *De rebus Dalmaticis libri octo* (1602) of Šibenik Humanist and historian Dinko Zavorović (about 1540-1608) is the first systematically written history of Dalmatia. The text is extant in seven Latin transcripts and six translations into Italian, yet in spite of its historical importance it has not yet been published. For this research, parts of the best MS copy of the work *De rebus Dalmaticis* were transcribed; this is the copy in the Marciana Library in Venice, shelf number Cl. X. Cod. XK-3652, ff. 45r-78r. Since it has long been unknown to the scholarly public at large, *De rebus Dalmaticis* has not been subjected to any very systematic philological or historical analysis, although it certainly deserves attention in its own right considering the narrative sources quoted in it.

Since Marko Marulić's Latin version of a fragment of the Croatian medieval chronicle *Ljetopis Popa Dukljanina* (*Chronicle of the Priest of Doclea*), which he gave the title *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, is one of the key narrative sources for Humanist historiography, it is hardly surprising that his version has a prominent place in Zavorović's historical work too. *De rebus Dalmaticis* contains an extensive reworking of almost the whole of Marulić's translation *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. The paper gives a detailed analysis of the differences of Marulić's and Zavorović's works at level of lexis, content and structure. From the examples of the differences in writing of some of the names of the rulers (*Mivovoius* / *Razbivoius*) and differences in content that relate to the episode with the brach Paluša, it is established the Zavorović probably made use of two transcripts of Marulić's work, close to what is called the Belgrade MS of *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*.

A philological analysis of the differences in the reading reveals many Zavorović interventions into the original text of *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* that in their frequency and specific function show that Zavorović's historiographical approach is somewhat more advanced than that which was established in Humanist historiography. Zavorović rebutted what was called the Gothic theory of the origin of the Slavs, which derived actually from the *Ljetopis Popa Dukljanina* and from the work *Historia Salonitana* of Thomas the Archdeacon. Although it is still limited by the typically Humanist historiographic procedures (absence of authorial commentaries), Zavorović in his numerous quotes from the *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* consistently replaces the ethnonym *Gothi* with the ethnonym *Slovini*, thus creating a specific late-Humanistic methodological criticism of narrative sources.]

Unlike his predecessors and contemporaries Ludovik Crijević Tuberon, Vinko Pribojević, Mavro Orbini and Ivan Tomko Mrnavić, who used the text of *Ljetopis*

Popa Dukljanina as the main source for their claims as to the antiquity of the Slavic people, Zavorović, as precursor of critical historiography, corrected what were for him dubious ethnonyms from the work *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. In the light of criticism of what is called the Gothic theory, Zavorović's interpretation of the destruction of Salona is crucial; the Šibenik historian, drawing on the slightly known work of Mattheus Izar(i)us (Matteo Izaro) *Commentaria Illyrica*, ascribes it to the Slavic king Ratimir.

The characteristics of Zavorović's approach to the historical sources and topics are particularly clear in the quotes from Marulić's *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* that tell of kings Zvonimir and Krešimir: the Šibenik historian intervenes in these quotes, making use of historical corrections, placing the rulers mentioned in the context of the history of Dalmatia and Croatia and in this way rebutting the Gothic theory of the origin of the Slavs.

With this shift away from traditional trends, which comes out particularly in Zavorović's way of using the work *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, the way was cleared for the critical historiography of the kind that in the 17th century would be written by Ivan Lučić.

Key words: manuscript tradition, Humanist historiography, late-Humanist historiographic methodology, narrative sources, Dinko Zavorović, Marko Marulić, Dalmatia